

ra, jer on prati i analizira Magovčeva politička polazišta i stajališta prema tada aktualnoj hrvatskoj politici, odnosno u traženju rješenja za položaj Hrvatske. Iz Radelićeve knjige saznajemo o djelatnosti šireg kruga aktera hrvatske politike, posebno onih iz vodstva HSS-a, a prikazuje se i držanje predsjednika HSS-a Vladka Mačeka i razlozi Magovčevih neslaganja s vođom stranke kojoj je pripadao. Posebno su pregledno i argumentirano ocrtane metode komunističkog vodstva u slamanju svojih protivnika i komunistička represija čija je žrtva bio i sam Magovac. Radelićeva obrada Magovčeva političkog portreta daje zornu sliku pozicije HSS-a u vrijeme kada je KPH/KPJ preuzela inicijativu i povelu antifašističku borbu i kada je stranka, zahvaćena diferencijacijom, klizile prema marginalizaciji, koju je Magovac pokušao spriječiti.

Knjiga Zdenka Radelića ozbiljan je i vrijedan prilog istraživanju novije hrvatske političke povijesti i treba je pažljivo čitati.

Hrvoje Matković

Tomislav JONJIĆ: *Hrvatska vanjska politika 1939.-1942.*, Libar, Zagreb 2000., 942 str.

Da povijest pišu pobjednici i da ona vrlo često zna biti tek sluškinjom politike primjeri nam na žalost vrlo često potvrđuju. No, instrumentaliziranost povijesti kada je u pitanju suvremena hrvatska povijest prelazi svaku granicu osobito kad je u pitanju problematika NDH te autor ove knjige stoga tvrdi kako su i "srpska i jugoslavenska historiografija i pamfletistika pola stoljeća u svrhu održanja velikosrpsko-boljševičke tiranije instrumentalizirala hrvatsku težnju za neovisnošću, kušajući dokazati tezu o 'genocidnosti' hrvatskog naroda: neovisna je Hrvatska u tim projekcijama bila moguća samo kao zločinačka tvorevina, koja ujedno predstavlja izdaju prema vlastitom narodu. Nažalost, takvi su pamfleti i iskonstruirane predodžbe dosta dugo i dobro funkcionirali. U tu je svrhu izjednačavan Maček i Pavelić, Stepinac i Hebrang". (73.-74.)

Zahvaljujući takvim pristupima Hrvati su u poslijeratnom razdoblju i stekli reputaciju koju je, možda najbolje od svih, oslikao ljevičarski filozof Ernst Bloch ustvrdivši jednom prigodom kako su svi Hrvati na radu u inozemstvu fašisti, dok za one u zemlji nije siguran jesu li baš svi. Zahvaljujući tome i danas u međunarodnom tisku možemo vidjeti kako se Hrvatskoj svako malo podmeću pamfleti o nekakvom tobožnjem ustaškom "blagu", kako se opet po bulajićevskom principu fabriciraju brojke stradalih Židova i Srba i sl. Znakovito je da su izgleda Hrvati pritom jedini koje se stalno podsjeća na nedjela počinjena tijekom II. svjetskog rata. Naše istočne susjede nitko i ne pita o tome da su upravo oni bi-

li prva europska "Judenfrei" zemlja. O četničkom pokretu samo što se ne pišu hvalospjevi. Suđenje za ratne zločine osobama kao što je bio Momčilo Đujić nikad nije ni dolazilo u obzir. Da i ne spominjemo naše susjede Talijane za koje se valjda više nitko i ne sjeća da su bili saveznici nacističke Njemačke. Izgleda da jedino Hrvati zbog tko zna kojih razloga moraju jedini nositi vješto udareni biljeg većih nacista i od samih nacista.

Kada tako nastupaju oni koji to rade pod utjecajem višegodišnje velikosrpske promidžbe ili, pak, oni koji zlonamjerno u političke ili neke druge svrhe iskrivljuju povijesne činjenice, onda se to još i može shvatiti. Međutim, kada tako rade i povjesničari kojima bi objektivno prikazivanje povijesnih činjenica trebalo biti obveza i kada još pritom politika i dalje ima odlučan utjecaj na određivanje "bijelih" i "crnih" likova i povijesnih događaja onda je jasno da svakog onog koji se problematici suvremene hrvatske povijesti sprema pristupiti ne držeći se "službeno" prihvaćenih ocjena čeka težak i mukotrpan posao pri čemu jedna od nagrada koju može dobiti jest jedino etiketa revizionista, koja ga automatski isključuje iz društva ozbiljnih "znanstvenika". No da revizionizam ne mora imati negativan prizvuk kakav mu je dan i da može predstavljati istinsku potrebu da se hrvatska povijest napokon oslobodi stega politike i ideologije pokazao je svojim djelom *Hrvatska vanjska politika 1939.-1942.* njezin autor Tomislav Jonjić. Niz ispolitiziranih, nategnutih i pamfletističkih konstrukcija s kojima se uhvatio u koštac u svojoj knjizi, pri čemu ću ovdje spomenuti tek njih nekoliko, koje i dan danas figuriraju kao "istiniti" prikaz povijesnih događaja tog razdoblja, pokazuju koliko težak posao očekuje povijest da pobijedi politiku.

Jedna bez sumnje kontradiktorna osoba suvremene hrvatske povijesti jest predsjednik Hrvatske seljačke stranke, Vlatko Maček. Dok su ga jedni optuživali da je radio na razbijanju Jugoslavije, a drugi tvrdili upravo suprotno, treći su ga smatrali realpolitičarem koji je za Hrvatsku, sporazumom s Cvetkovićem i stvaranjem Banovine Hrvatske, uspio izboriti najviše što je u tom trenutku bilo moguće izboriti. Prva ocjena je, ako se imalo pomnije promotri Mačekovo političko djelovanje, bez ikakve utemeljenosti, a razlozi koji su doveli do nje su bili su ponajprije političke prirode. Iako je Maček u užem krugu znao reći kako Banovina predstavlja samo "polazište za kasniji potpuni raskid sa Srbima" (94.) te su njegove izjave, ako se promatraju zajedno s njegovim konkretnim političkim akcijama i ako se zlonamjerno ne vade iz konteksta, bile ponajprije taktičke naravi kako bi umirio nezadovoljstvo ne samo u narodu u kojem je "sasvim sazrela svijest o tome, da Jugoslavija nije nikakvo rješenje i da je jedini put ostvarenje države Hrvatske", nego i u vlastitoj stranci. I kontakti koje je Maček održavao s Rimom i Berlinom ne upozoravaju na Mačekovu težnju kako bi s oslonom na ove dvije revizionističke sile radio na razbijanju Jugoslavije, već upravo suprotno. Taktičkim poigravanjem na kartu Rima i Berlina, svaki put kada bi zapeli pregovori s Dvorom, Maček bi nastojao uplašiti drugu stranu i prisiliti je na postizanje

sporazuma koji bi rezultirao postizanjem preuređenja Jugoslavije i osiguravanjem stvarne ravnopravnosti Hrvatske. (79.) Treća ocjena, kako je postignut politički maksimum koji se u tom trenutku da postići, predstavlja više Mačekovo samozavaravanje negoli povijesnu istinu. I to kako zbog toga da je sporazumom s Cvetkovićem sam Maček odustao od plebiscita u BiH, Bačkoj i Srijemu i pristao na “ugovornu formulaciju koja je otvarala vrata smanjivanju banovinskog teritorija u budućnosti” tako i zbog činjenice da je sama Banovina Hrvatska predstavljala najobičniji provizorij ustrojen na temelju ustavnog čl. 116., koji je, ustavnopravno, mogao biti ukinut običnom većinom glasova Narodne skupštine. (92., 94.) Po autoru, najbliža istini, jest ona ocjena po kojoj je Maček, iako svjestan težnje većeg dijela hrvatskog naroda za stvaranjem neovisne države bio uvjeren kako je hrvatsko pitanje moguće riješiti jedino unutar Jugoslavije, tj. “da izvan jugoslavenskog okvira ne bi bilo moguće očuvati teritorijalnu cjelovitost i političku samostalnost Hrvatske” (25.) Tog se stajališta Maček držao čak i u trenutku kada je bilo jasno da će se Jugoslavija raspasti. Maček je, u svrhu postizanja sporazuma, bio spreman odustati ne samo “od zahtjeva za povratkom na državnoopravno stanje, koje je postojalo u trenutku postanka jugoslavenske države” već je bio spreman odustati i od “ionako umjerenih zahtjeva, izraženih u rezoluciji od 1. kolovoza 1928., te se odrekao plebiscita u Bačkoj i ostatku Dalmacije (tj. Boki Kotorskoj), pokazujući pripravnost ostaviti ih u ostatku Jugoslavije, koji bi neminovno bio pod srpskom dominacijom. (61.) Da Mačekovo jugoslavenstvo nije bila “taktika, nego konačno državnoopravno opredjeljenje” pokazuje ne samo oštrina kojom se u Banovini suzbijala nacionalistička agitacija i otvarali sabirni logori za političke protivnike, već i odbijanje prihvaćanja zaključka članova Akademije od 6. prosinca 1939. kojom se ona iz Jugoslavenske akademije željela preimenovali u Hrvatsku akademiju znanosti i umjetnosti te, možda najbolji dokaz, epizoda iz travnja 1941. kada je na molbu gen. Pantelije Jurišića Maček naredio da se uguši pobuna postrojbi “koje su se odmetnule od jugoslavenske vojske i sudjelovale u proglašenju neovisne hrvatske države”. (118., 269.) Na kraju, Mačekovo pozivanje na ideološku neprihvatljivost nacifašističkih totalitarnih sustava kao glavnog razloga zbog kojih nije prihvatio njemačku ponudu da u travnju 1941. proglasi neovisnu Hrvatsku ne može odgovarati istini s obzirom na to da je “svega nekoliko dana ranije pristao biti podpredsjednikom poluovisne jugoslavenske države povezane s tim istim totalitarnim silama”. (205.) Kako T. Jonjić zaključuje “ni prvi ni drugi potez on nije poduzeo iz ideoloških razloga. Njega je vodila težnja da se očuva Jugoslavija, jer mu je manjkalo samopouzdanja i vjere u to, da hrvatski narod može stvoriti i održati samostalnu državu”. (205.)

Jugoslavenska je historiografija ustaški pokret okarakterizirala kao marginalan politički pokret bez znatnije potpore u narodu, čiji je cilj bio posredno dokazati kako poput njih samih i ideja koju su oni zastupali -

ideja državne nezavisnosti - također nije imala širu potporu. Autor, suprotno tome, dokazuje da ustaški pokret nije bio nikakav izvana namenuti čimbenik, nego je predstavljao jedan uistinu autohtoni pokret, o čemu svjedoče brojna izvješća jugoslavenske policije i vojske te stranih diplomata. No, pritom treba razlučiti da iako se taj "nacionalistički krug uobičajeno nazivao "frankovcima" ili, pak, domovinskom granom ustaškog pokreta" taj naziv ne odgovara stvarnosti jer "velika većina hrvatskih nacionalista zapravo nije organizacijski pripadala ustaškom pokretu, što je i razumljivo, s obzirom na činjenicu da je on djelovao ilegalno. Nesumnjivo znatan broj nije u cijelosti podupirao ni taktiku ustaškog vodstva (ukoliko su o njoj i postojale jasnije predodžbe), a i rasprava o upotrebi nasilnih metoda borbe - da je bila moguća - vjerojatno bi dodatno podkrijepila sliku o političkoj, socijalnoj i ideološkoj raznorodnosti hrvatskoga nacionalističkog pokreta. Međutim, ono što je sve te krugove objedinjavalo, bila je težnja za uspostavom neovisne hrvatske države. U tom je svjetlu dr. Pavelić s ustaškom organizacijom predstavljao personifikaciju te težnje i simbol borbenosti". (102.) O tome kakva je bila stvarna snaga i utjecaj nacionalističkog pokreta dovoljno je navesti nekoliko primjera. U veljači 1936. talijanski generalni konzul izvješćuje kako je u Zagrebu, nakon zadužnice za A. Starčevića, 30.000 Hrvata prolazilo gradom slaveći nezavisnu hrvatsku državu, navodeći dalje da je većina od 5.000 sveučilištaraca na zagrebačkome Sveučilištu separatistički raspoložena. Na pogrebu poznatoga hrvatskog nacionalista S. Javora, koji je umro u tamnici u Srijemskoj Mitrovici, sudjelovalo je 30. ožujka 1936. oko 50.000 osoba. "Izvješća talijanskih, njemačkih, slovačkih, pa i švicarskih diplomata i promatrača u 1937. i 1938., a pogotovo u 1939. i kasnije upozoravaju na sve veću snagu hrvatskih nacionalista". (103.) U studenom 1939. njemački pouzdanik izvješćuje svoje pretpostavljene kako u Hrvatskoj postoji jaka opozicija Mačeku, koju predvodi Pavelić i koja zahtijeva hrvatsku nezavisnost te da "Pavelić u Hrvatskoj naročito kod mlade generacije ima vrlo mnogo svojih pristalica". Kao sliku stanja isti izvor navodi rezultate studentskih izbora na Pravnom i Ekonomskom fakultetu u Zagrebu, "na kojima su Mačekove pristalice dobile 254 glasa, leva opozicija 100 glasova, a hrvatski nacionalisti (Pavelićeva grupa) 325 glasova". (240.) U mjesečnom izvješću Štaba Primorske armijske oblasti, od 3. listopada 1940., stoji da na tome vojnom području "pavelićevska akcija uzima sve više maha" te da je vodstvo HSS-a zabrinuto zbog opadanja pristaša u korist Pavelića. (281.) Uz to, pita se autor, da je ustaški pokret bio nekakav tobožnji implatant nacifašističkih režima, kako onda protumačiti činjenicu da je od atentata u Marseillu pa sve do proljeća 1941. ustaški pokret u emigraciji bio u vrlo teškom položaju, suočen uz to 1937. i s raspuštanjem u Italiji "što je zapravo značilo zabranu djelatnosti u čitavoj Europi". (102.)

Je li NDH bila nacifašistička tvorevina? Autor, proučivši njemačke i talijanske službene dokumente i izvore, tvrdi da svi postojeći dokumenti

pokazuju da ni Njemačka ni Italija nisu imale niti prije rata, a još manje kada je on otpočeo namjeru uništiti Jugoslaviju. "Njemačka je željela mir na jugoistoku, kako bi izbjegla sve komplikacije uoči predstojećeg pohoda na Poljsku. Jugoslavija je Njemačkoj trebala ne samo iz gospodarskih razloga, odnosno zbog komplementarnosti jugoslavenskoga i njemačkoga gospodarstva, nego i zbog dalekosežnih političkih kombinacija, upravljenih kako protiv obnove anglofrancuskog utjecaja u Podunavlju i na Balkanu, tako i protiv talijanskih ambicija, koje bi ugrozile njemačke pozicije u Mađarskoj, Rumunjskoj i Bugarskoj. Mussolini je, pak, smatrao kako cjelovita Jugoslavija naslonjena na Osovinu, u svjetlu pogodbe s Njemačkom o podjeli utjecajnih sfera, Italiji odgovara više negoli prejaka Njemačka, Velika Mađarska ili Jugoslavija kao britanski, odnosno francuski eksponent". (87.) Sam Mussolini je 9. VIII. 1939. tražio od Ciana da Njemačku dokumentima uvjeri kako bi bilo suludo sada započeti rat, "budući da su izgledi Osovine na uspjeh jedva polovični, dok će za tri godine narasti na 80%". (85.) U svjetlu tih događaja treba gledati i na Hitlerovu ponudu Italiji da navali na Jugoslaviju u trenutku pripremanja napada na Poljsku. Time se, naime, htjelo amortizirati moguće Mussolinijevo nezadovoljstvo i "Hitlerov je prividni prijedlog za razbijanje Jugoslavije za posljedicu imao upravo oprečan učinak: Italija je prionula pokušajima učvršćenja Jugoslavije. Hitler je to, po svemu sudeći, i želio, odnosno, htio je izbjeći da se povrijeđeni Mussolini upusti u pustolovinu na Balkanu baš u vrijeme kad se priprema sporazum sa SSSR-om i napad na Poljsku, te napadom na Jugoslaviju izazove nepredvidive komplikacije. Zbog toga je ponudio Italiji 'Hrvatsku i Dalmaciju', napadno izbjegavajući spomen Slovenije, kako bi se u Rimu pobojali novog Anschlusa, ovog puta pripajanja Slovenije Trećemu Reich". (85.) Čak i kada su tijekom napada na Francusku u lipnju 1940. zaplijenjeni brojni francuski dokumenti koji su svjedočili o protuosovinskoj politici kneza Pavla Njemačka je htjela izbjeći napad na Jugoslaviju te je 19. VII. 1940 Hitler upozorio Mussolinija da "napadne li Italija Jugoslaviju, Mađarska se više ne će morati plašiti Beograda, pa će sigurno napasti Rumunjsku, na što ih uostalom Sovjeti ohrabruju potpirujući mađarski revizionizam. Sovjeti će tada intervenirati i stupiti na Balkan, tražeći svezu s Bugarskom i težeći gospodstvu nad Dardanelima i Bosporom. U tom slučaju daljnji razvoj postaje nesaglediv, a ne treba isključiti mogućnost da bi on doveo do britansko-sovjetskog zajedništva". (158.-159.)

Sam je zapovjednik njemačkih kopnenih snaga, feldmaršal von Brauchitsch, pred nürnberškim sudom svjedočio kako prije državnog udara u Beogradu ne samo da nisu postojali planovi za napad na Jugoslaviju, već nisu postojali ni vojnički zemljovid. (217.) I kada je nakon državnog udara 27. III. bilo jasno da će Njemačka morati napasti Jugoslaviju Hitler istog dana na sjednici Ratnog vijeća tek napominje da pri predstojećim ratnim operacijama "treba računati na Hrvate koji bi se prigodom napada na Jugoslaviju mogli staviti na njemačku stranu" ne spominjući

nikakvu mogućnost o stvaranju nezavisne hrvatske države. (217.) Upravo suprotno, Hitler istog 27. III. nudi Mađarima Hrvatsku izražavajući tek želju "da Hrvatima bude priznata autonomija". (215.) Tek 31. III. 1941. nailazimo na prvi njemački spomen o mogućnosti da Hrvatska postane nezavisnom državom (232), no da Nijemci čak i nakon proglašenja NDH nisu bili sigurni što žele svjedoči nam i ratni dnevnik njemačke Druge armije koji 11. travnja u 18,40 bilježi kako su političke prilike u Zagrebu još uvijek nerazjašnjene, pa se moli naputak od ministarstva vanjskih poslova, da bi se ovdašnji "politički odnosi usmjerili prema našim potrebama". (303.) Kako autor zaključuje, ključna njemačka zasluga za proglašenje neovisne Hrvatske sastoji se u njemačkom napadu na Jugoslaviju, koji je stvorio vojničke pretpostavke uspostave NDH s time da "Njemačka nije napala i uništila Jugoslaviju radi uspostave neovisne Hrvatske. Do njemačkog podhvata nije došlo ni radi podvrgavanja tog područja Trećem Reichu, odnosno radi njegova uključenja u planove za gospodarsko iskorištavanje, nego radi osiguranja boka pri predstojećem napadu na SSSR, odnosno radi sprječavanja britanskih planova za privlačenje Jugoslavije u svoj tabor. Time su stvorene pretpostavke, koje je hrvatsko nacionalističko vodstvo maksimalno iskoristilo". (302.) Da je posrijedi uistinu bio spontani revolt hrvatskih nacionalista pokazuje i sam daljnji razvoj događaja: 7. travnja 1941. mr. Košak je u ime A. Pavelića preuzeo građansku vlast u Međimurju, istog je dana u Đurđevcu i dan kasnije u Bjelovaru proglašena hrvatska državna nezavisnost, 9. travnja hrvatski su nacionalisti preuzeli vlast u Virovitici, dok sam Josip Broz potvrđuje da su istog dana ustaše počele preuzimati vlast i u Zagrebu itd. (266.) Slijedom svega navedenoga najtočnijom ocjenom se može držati ona R. Kiszlinga kako je NDH, "za kojom su hrvatski rodoljubi čeznuli već stoljećima, nastala u proljeće kao slučajna tvorevina drugoga svjetskog rata". (305.) Na kraju krajeva i sam je Hitler, priznajući 15. travnja 1941. NDH jasno izjavio da NDH "nije njemačka tvorevina, nego je pobjednosno prodiranje sila Osovine tek omogućilo hrvatskomu narodu da stekne svoju dugo željenu slobodu". (303.)

Pavelićeva "prodaja" Dalmacije je služila kao jedan od krunskih dokaza koji su svjedočili o veleizdajničkom karakteru A. Pavelića i ustaškog pokreta. Međutim, osim kasnijih svjedočanstava F. Anfusa i E. Kvaternika koji imputiraju Paveliću obećanje o ustupanju Dalmacije Italiji ni u jednom službenom dokumentu kao ni u kasnijem razvoju događaja ne možemo naći potvrde za tu tvrdnju. Autor smatra da cijeli razvoj situacije opovrgava tvrdnju da je takvo obećanje ikad bilo dano. Upozoravajući na nepouzdanost Anfusovih izjava T. Jonjić navodi svjedočanstvo hrvatskog publicista M. Sinovića koji navodi "kako mu je Pavelić u Buenos Airesu pripovijedao, da je poslije rata sreo Anfusa i 'ovoga prikorio što u svojim člancima ne iznosi istinu i da mu je Anfuso na to odgovorio, da je za njega istina ono, što odgovara interesima Italije'" (133.) Da ove Pavelićeve riječi, pak, nisu samo pokriće za samoopravdavanje svjedoče i drugi dokumenti. Npr. od susreta Pavelić - Ciano 23. I. 1940. sačuvane

su Anfusova bilješka i Bombellesova promemorija koje se međusobno znatno razlikuju. Kako autor navodi posve pouzdan odgovor o tome, što je stvarno istina nije moguće reći, no treba imati na umu, da je Anfusova bilješka (u kojoj se govori o novčanoj i carinskoj zajednici i personalnoj uniji između Italije i Hrvatske) “pravljena od Talijana za Talijane i da je trajno ostala jednostranim dokumentom. Nasuprot tomu, Bombellesova je promemorija već odašiljanjem dobila element dvostranosti, što znači da je bila podvrgnuta uspoređivanju i kritici druge strane. Već to je putokaz da se smije zaključiti kako ona vjernije prikazuje tijek razgovora, tj. više odgovara istini. Bombellesov je prikaz neusporedivo povoljniji za ocjenu Pavelića i kao osobe i kao političara. Nije pritom nevažno spomenuti izvjesnost čvrstih Bombellesovih veza s Beogradom, što je opet svojevrsan argument u prilog vjerodostojnosti njegove promemorije, jer njegova uloga nije bila samo izvješćivati Beograd, nego i onemogućiti ustašku akciju i dezavuirati Pavelića”. (133.)

Da Pavelić Talijanima nikada nije ni dao obećanje glede najvažnijega dijela talijanskog traženja - jadranske obale - čak i prema Anfusovu prikazu tvrde, Paveliću i ustašama izrazito neskloni Hory i Broszat (291.) Jedno od zasigurno najdragocjenijih svjedočanstava koje pobija postojanje ikakvog dogovora o prodaji Dalmacije jest dokument *Kronologija priznanja Nezavisne Države Hrvatske*, datiran 14. travnja 1941. - čiji je autor markiz de Ferraris, tajnik ureda ministra Ciana. T. Jonjić smatra da je dokument pripremljen za Ciana “najvjerojatnije povodom Anfusova leta u Hrvatsku”. Dokument sadrži podatke “kako je Duce 12. travnja (sic!) u Anfusovoj nazočnosti primio Pavelića. Anfuso je Duceu predao kratko izvješće, u kojem se ističe kako u prijašnjim razgovorima s Pavelićem pitanje granica jedne moguće hrvatske države nije bilo potanje raspravljano, i da su zemljovid i programatske izjave koje je Pavelić u više navrata, uključujući i posljednje vrijeme, dostavljao, uvijek obuhvaćale pravo Hrvatske na cijelu dalmatinsku obalu od Sušaka do Boke Kotorske”. (296.)

Optužbe, pak, Dide Kvaternika na račun Pavelićeve veleizdajničke politike prema Talijanima T. Jonjić uzima s ozbiljnom zadržkom smatrajući da, ne samo što takve optužbe zvuče neiskreno od osobe koja je prigodom prototalijanskih demonstracija u Zagrebu na Božić 1941. zapovjedila da se “izvede jedna satnija van na ulice i rastjera kundacima, pa ako je potrebno i puca u tu dalmatinsku bagru koja je počela voditi politiku po zagrebačkim ulicama”, nego ponajprije stoga što pomnija faktografska analiza diskreditira te njegove tvrdnje. Talijanska težnja za gospodstvom u Sredozemlju neizbježno je značila i dominaciju na Jadranu, čemu je na ruku išla i njemačko-talijanska podjela interesnih sfera koja je Italiji to i jamčila. Same Hitlerove *Opće smjernice za kasniju organizaciju uprave u jugoslavenskom prostoru* od 6. travnja jasno govore kakva je, po njemu, trebala biti budućnost Hrvatske: točka 2. je predviđala da će “Hrvatska postati nezavisna država, vjerojatno pod mađžarskim utjecajem”, dok je točkom 3. bilo određeno da će “obalno područje u sjeverozapadnom dijelu Jugoslavije, Dalmacija i Crna Gora pripast će Italiji”. (265.)

S obzirom na to da je Mussoliniju u to vrijeme prijetio vojnički krah (porazi u sjevernoj Africi, gubitak Eritreje, somalskih posjeda, Abesinije, porazi u Grčkoj) trebao mu je neki dobitak. Hitler je morao održati Ducea i njemačko-talijanski savez pri čemu jedna mala Hrvatska nije predstavljala čimbenik koji je mogao ugroziti te kombinacije. Kada se tomu pridoda i činjenica da su Talijani u travanjskom ratu stvarno zauzeli područja na koja su aspirirali i na koja su smjestili velike vojne snage, onda se, po autoru, nameće zaključak da su Rimski ugovori kojim je Italija dobila Dalmaciju bili posljedica talijanskog diktata, a ne neke tobožnje "prodaje"

Kao bitan razlog nelojalnosti srpskog pučanstva prema NDH autor prihvaća postavku H. Matkovića da se velik broj Srba "nije mirio s uspostavom hrvatske države i nije ju prihvaćao bez obzira na ustaštvo". O tome, po Jonjiću, svjedoči i raspoloženje prečanskih Srba koji su nakon sporazuma Cvetković-Maček ostali u granicama Banovine Hrvatske što su "doživjeli kao izravan udar na svoj položaj" jer su se nakon "dva desetljeća povlaštenosti našli u statusu ravnopravnih građana" (111.), te su pokrenuli akciju "Srbi na okup". Dugogodišnja velikosrpska propaganda koja je za života karađorđevićevske Jugoslavije imala punu potporu državnog organa rezultirala je time da je "većina srpskog pučanstva bila privržena ideji Velike Srbije". (638.) Ili kako je to jasno izražavao *Srpski glas*, list Srpskog kulturnog kluba "Jako srpstvo - „jaka Jugoslavija" ili "Gde god je Srba - tu je Srbija". (111-112.) Kada se tome pridodaju desetljećima taloženi animoziteti, trpljene nepravde kao i zločini protiv Hrvata, na samom početkom travanjskog rata,¹ kada nije moglo biti govora o nikakvom ustaškom teroru, onda isticanje ustaškog terora kao glavnog razloga srpske pobune ne može biti istinito. Dakako, autor pritom ne propušta naglasiti da su "nasilne mjere s hrvatske strane doprinosile ne samo jačanju, nego i organiziranju pobune, koja je u početku imala zapravo značajke spontanoga, međusobno organizacijski najčešće nepovezanog i nesustavnog otpora raspadu Jugoslavije i stvaranju hrvatske države". (647.) Kako je to opisao J. Jareb: "Iako se s moralnog i realno političkog gledišta ne da braniti politiku Ustaškog pokreta prema srpskoj narodnoj manjini u NDH, ona je, s druge strane, psihološki razumljiva. Ustaški pokret bio je odgovor na srpske zulume i bespravnu vladavinu u Hrvatskoj. Smisao stvaranja Ustaškog pokreta i akcije dra Ante Pavelića bio je, da na silu treba odgovoriti silom". (652.) Međutim ovdje skreće pažnju na dvije, po njemu, prešućivane činjenice: 1. kako je uopće teško govoriti o jedinstvenom Ustaškom pokretu, pa tako nije moglo ni bilo jedinstvenog pogleda na rješavanje tzv. srpskog pitanja i pritom ne treba

¹ Sustavno progananje i ubijanje Hrvata u Srijemskoj Mitrovici započeto 8. travnja, ubojstvo dvadeset i jednog Hrvata u Bjelovaru i okolici 9. i 10. travnja, umorstvo seljanki u Roškim Dragama kraj Bištana, ubojstvo triju Hrvatica kraj Siverića, četnički napad na Slunj 12. travnja, umorstvo jedne hrvatske obitelji na Korani, dva Hrvata u Osijeku, jednog u Kiseljaku i u borbi kraj Varaždina 17. travnja, umorstvo 255 hrvatskih civila u Čapljini i okolici tijekom 12.-15. travnja itd. (643.)

smetnuti s uma da je nasuprot pristalicama radikalnih rješenja bilo i onih koji su zagovarali tolerantniju politiku s ciljem pridobivanja srpskoga pučanstva. Tako je npr. dr. Mile Budak u travnju 1941. govorio kako "Hrvati ne smiju ponoviti srpsku pogrješku, nego ravnopravnošću srpskoga pučanstva trebaju spriječiti srpski šovinizam i iredentu". (639., 641.); 2. da većinu "tih pokolja nisu izvele državne vlasti, niti postrojbe hrvatskih oružanih snaga, nego u pravilu seljačke straže ili skupine, koje su se prozvale ustašama, a da zapravo nisu formalno pripadale Ustaškomu pokretu", tzv. divlje ustaše. Tako je S. Kvaternik, krajem ljeta 1941. tvrdio da je broj "divljih ustaša" dosegao između 25 i 30 tisuća, dok je podmaršal Laxa u lipnju 1941. čak predlagao da se zbog uspostave reda i mira trebalo treba "raspustiti sadanju ad hoc organizaciju ustaša i organizirati je iznova, i to od ljudi koji su dostojni ideala ustaškog pokreta u svakom pogledu." (659.) Razjedinjenost ustaškog pokreta u odnosu prema Srbima zorno oslikava i jedna epizoda iz kolovoza 1941. kada su ustaški dužnosnici u Metkoviću ustali u obranu srpskih stanovnika u selu Glušci, braneći ih od napada divljih ustaša i prijeteci pritom da se neće suzdržavati niti sukoba s divljim ustašama. (641.) Na žalost, želeći kažnjavati krivce za zločine nad Hrvatima oštrica osvete se okomila na "praktično čitavu srpsku manjinu u NDH" (651.) i ta je "nerazumna protusrpska politika samo ubrzala eksploziju pobune" i pomogla suradnju četnika i Talijana koji su na taj način pokušavali iskoristiti situaciju za ostvarenje svojih planova i nadoknaditi ono što nisu uspjeli postići pregovorima. (685.)

I kada je stradanje Židova u pitanju T. Jonjić smatra da uloga hrvatske strane nije bila onakva kakvom je bila prikazivana u jugoslavenskoj historiografiji. Kako autor navodi, "raspoloživi podatci pokazuju kako je primarna zadaća Hansa Helma, redarstvenog izaslanika pri njemačkom poslanstvu u Zagrebu bilo upravo poticanje i koordiniranje akcija protiv Židova na području NDH. Sve upućuje na to, da je hrvatska strana u prvo vrijeme iz primjene rasnog zakonodavstva htjela izuzeti ne samo Židove prešle na kršćanstvo, nego i većinu židovskih starosjeditelja. I do Nijemaca su u travnju 1941. došle vijesti kako hrvatske vlasti kane poduzeti oštre mjere samo prema novopridošlim Židovima, pa im je rečeno da takvo razlikovanje nije dopustivo." (439.) I S. Kasche, njemački poslanik u NDH, je na poratnom procesu priznao "kako je antijudaizam prenesen u Hrvatsku kao dio opće njemačke politike", pa "pretpostavlja da je zakonodavstvo u pogledu građanskog položaja židovskog stanovništva bilo potaknuto njemačkim mjerama". Pritom je dodao i primjedbu kako su Nijemci bili "jako suzdržljivi prema Hrvatskoj" zbog velika broja počasnih arijevac i obiteljskih veza židovskih prvaka sa Židovima. (439.) Da su za donošenje protužidovskog zakonodavstva bili presudni njemački poticaji i pritisci nakon rata su potvrdili Slavko Kvaternik, Košak, Moškov, Židovec i dr. (439.) Da Nijemci nisu imali baš puno povjerenja u državne dužnosnike govore i njihovi dokumenti koji svjedoče

kako su npr. u lipnju 1941. s negodovanjem gledali na Budaka i njegovo ministarstvo, koje "jedino nije dotaklo pitanje Židova, masona i komunisti, dok je poznata činjenica da se u ministarstvu nalazi veliki broj ovih tipova. Njemačko je redarstvo bilo uvjereno kako se u ministarstvu bogoštovlja i nastave okupljaju ustaški intelektualci koji zastupaju oštro antirasističku ideologiju, te osuđuju proganjanje Židova i pokušavaju im pomoći". (439.-440.) I naponi nadbiskupa Stepinca da se spasi što je moguće veći broj Židova nisu Nijemcima ostali nepoznati te su izvještavali kako je Stepincu pošlo za rukom da pokrštene Židove isključi od odredbe o nošenju židovske oznake te da su protužidovske mjere, na zahtjev Kaptola, ublažene. "Prema svjedočenju mons. S. Lackovića, hrvatski su državni dužnosnici redovito odgovali da su u pogledu spašavanja Židova 'nemoćni, jer da o Židovima odlučuje Berlin'". Iz jednoga izvješća opata Marconea Svetoj Stolici od 13. srpnja 1943., pak, proizlazi da je njemački poslanik Kasche negodovao zbog Pavelićeva obećanja o zaštiti pokatoličenih Židova i Židova u mješovitom braku biti uvijek zaštićeni. (448.) Sve to, dakako, hrvatsku stranu ne oslobađa odgovornosti za žrtve Židova iako autor drži da je "prilično izvjesno da nacisti na području pod svojim nadzorom ne bi trpjeli Židove, hrvatski su protužidovski propisi, koji su kasnije postali jednim od ključnih uporišta protuhrvatske propagande u idućim desetljećima, doneseni pod njemačkim pritiskom i pod dojmom teških talijanskih političkih i teritorijalnih zahtjeva, predstavljali pravni temelj za stradanje velikog broja Židova na teritoriju NDH". (442.)

Ocijeniti knjigu Tomislava Jonjića kao pokušaj relativiziranja zločina počinjenih tijekom razdoblja NDH bilo bi više nego zlonamjerno podmetanje. Svojim argumentiranim pristupom, obrazlaganjem i tumačenjem povijesnih događaja ovog razdoblja autor je upozorio ne samo na visok stupanj, u najmanju ruku, iskrivljivanja povijesnih činjenica kada je u pitanju suvremena hrvatska povijest, već je i pokazao kako na znanstven način, bez zlonamjernih iskrivljavanja, treba pristupiti ovoj, ali i ne samo ovoj, problematici. Jer "povijest se ne briše, ni u svojim strahotama, ni u svojim veličinama" (I. Oršanić, *Republika Hrvatska*, br. 1. (1951.), 8.) Što to prije shvatimo i prihvatimo prije ćemo se osloboditi svojevrsnih manipulacija.

Ante Birin